

**Національна академія наук України
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича**

“І СЛОВА СТАЛИ ЧИНОМ ЖИВИМ...”

**Боротьба ОУН та УПА крізь призму людських
доль та стосунків**

Львів – 2014

УДК

[94(477): 329.7 ОУН–УПА]“193–195” (092)

Надруковано за рішенням
Вченої ради Інституту українознавства
ім. І. Крип’якевича НАН України

“І слова стали чином живим...” Боротьба ОУН та УПА крізь призму людських доль та стосунків. Збірник біографічних нарисів / Відп. ред. О. Стасюк; НАН України. Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича. – Львів, 2014. – 216 с.

До збірника біографічних нарисів увійшли життєписи учасників національно-визвольного руху 1930-1950-х років, долі яких найбільш яскраво відображають зміст, перебіг, масштаби та географію боротьби. Основним принципом відтворення біографій провідників та рядових членів підпілля обрано суто гуманістичний вимір людських доль, що базується на європейському розумінні цінностей людського життя, неповторності кожної окремої людини та не терпить ідеологічних нашарувань та штампів.

Відповідальний редактор: Олександра Стасюк

Рецензенти: д. і. н., проф. Микола Литвин

д. і. н., Іван Патер

ББК

63.3 (4УКР)

ISBN 978-966-02-7690-1

©Стасюк О., упор. і відп. ред.

© Дикун Я., обкладинка

МИХАЙЛО КОЛОДЗІНСЬКИЙ: ЖИТТЯ І ДУМКИ РЕВОЛЮЦІОНЕРА-НАЦІОНАЛІСТА

Полковник Михайло Колодзінський – одна з найяскравіших і найцікавіших постатей в історії українського націоналістичного руху. Оточена героїчним ореолом після трагічної загибелі в Карпатській Україні 1939 р., ця постать не раз привертала увагу істориків та публіцистів. Найдокладніше біографію Колодзінського відтворив Василь Яшан, який на підставі власних спогадів, свідчень людей, що знали полковника, його листів і праць описав основні віхи життя Колодзінського, зокрема його діяльність на Закарпатті [1. С. 632–654]. У незалежній Україні до постаті Колодзінського зверталися В. Федина [2. С. 223–241], С. Лісіна [3. С. 139–145], Ю. Каліберда [4] і М. Посівнич [5. С. 398–408], стаття якого найбільш інформативна і оперта на джерелах, зокрема й архівних.

Зауважмо, що всі без винятку біографи полковника надзвичайно позитивно оцінювали його діяльність і часто ставилися до нього як до постаті безсумнівно героїчної та гідної наслідування. Характерна оцінка Світлани Лісіної: “Особа полковника відповідає високим критеріям українця, хороброго воїна, що виконував велику роботу в Проводі

*Михайло Колодзінський
у студентські роки*

ОУН” [3. С. 139]. Зазвичай дослідники вивчали діяльність М. Колодзінського як воєнного теоретика ОУН, обмежуючись стислим викладом змісту його праць та ролі діяча в обороні Карпатської України. У цьому нарисі увагу зосереджено на дещо інших аспектах: поглядах М. Колодзінського на стратегію ОУН, його своєрідних етичних засадах та мотивації вчинків. Ці аспекти видаються важливими для відтворення не лише біографії самого М. Колодзінського, а й у перспективі – колективного інтелектуального й психологічного портрету радикального крила ОУН.

Михайло Колодзінський народився 26 липня 1902 р. в с. Поточиськах Городенківського повіту на Станиславівщині (тепер Івано-Франківська обл.). Батьки, Франек Колодзінський і Анна (з Буджаків) Колодзінська охрестили сина в костелі (батько був римо-католиком і мав польське коріння). У змішаних сім’ях національність сина визначали побатькові, тож з дитинства Михайла вважали поляком і навіть посилали до польської гімназії. Однак хлопець не склав іспиту через погане знання польської мови і змушений був навчатися в українських гімназіях у Городенці, а згодом – Коломиї, які й стали для нього школою національного виховання [1. С. 632–633]. Двадцятирічним юнаком Михайло написав заяву про перехід у греко-католицький обряд.

Після служби в польському війську, де закінчив школу підхорунжих, Михайло в жовтні 1928 р. розпочав навчання на юридичному факультеті Львівського університету [5. С. 399]. Але головним для нього, як і для багатьох українських студентів, було не оволодіння фахом правника, а підпільна робота в Крайовій команді Української військової організації (УВО) та ідейно-політична діяльність як члена Союзу української націоналістичної молоді, а з 1929 р. – ОУН, в якій він майже від початку виконував функції члена Крайової езекутиви і референта військового вишколу. Вже тоді погляди М. Колодзінського відзна-

чалися радикалізмом, що засвідчила його перша нелегальна брошура, підписана псевдонімом “Михайло Буджак” – досить, зрештою, прозорим для тих, хто знав дівоче прізвище його матері. Проаналізувавши досвід польського повстання 1863 р., автор закінчив свою розвідку таким висновком: “На прикладі польських повстанців ми бачили, що люде, які хотіли волі для свого народу не перебирали в засобах до її осягнення. Чому ж би нам не йти шляхами, вказаними історією? Треба крови, даймо море крови, треба терору, заведім пекольний, треба пожертвувати матеріальні добра, не лишім собі нічого. Маючи на меті вільну українську державу, йдім до неї всіми засобами й всіми шляхами. Не стидаймося мордів, грабіжі й підпалів. У боротьбі нема етики. Етика в війні це останки рабства, накиненого переможцями побідженим. Не дбаймо про добре імня та опінію в світі, бо хоч як не були б ми ідейними в своїй боротьбі, нас усе будуть називати бандитами. Кожний шлях, що веде до нашої найвищої мети, без огляду на те, чи називається він у других героїзмом чи підлотою, є нашим шляхом” [6. С. 13-14].

Таких моральних засад М. Колодзінський дотримувався до кінця свого життя. При цьому найвищим етичним ідеалом для нього завжди була самовіддана любов до України. В одному з листів до матері, яку він ніжно любив, юнак писав: “Моліться й далше за мене й за моїх товаришів, бо наша справа чиста і свята. Ми лише любимо Україну так далеко, що й життя за неї віддамо, а таку любов Бог благословить” [16. Арк. 55 зв.].

Впродовж п’яти років навчання в університеті Михайла п’ять разів заарештовували за підпільну діяльність, і значну частину цього часу він провів не в університетських аудиторіях, а в тюрмах, зокрема у львівських “Бригідках”. Так, з 21 вересня 1929 до 28 червня 1930 р. він перебував під тимчасовим арештом за підозрою (небезпідставною) в при-

четності до теракту на торговельній виставці “Східні торги” у Львові. 17 січня 1932 р. – знову арешт, цього разу за виступ перед українською молоддю Львова з лекцією “Націоналізм і військове виховання”, згодом йому інкримінували також зв’язки з УВО та ОУН і публікацію статей у націоналістичних часописах. 10 червня М. Колодзінського засудили на термін до одного року ув’язнення, але згодом достроково звільнили за амністією. Останній арешт – за участь у вшануванні пам’яті страчених бойовиків ОУН Василя Біласа й Дмитра Данилишина – тривав з 19 січня до 28 червня 1933 р. Після звільнення за браком доказів Михайло деякий час переховувався від можливого арешту в рідному селі, а на початку осені 1933 р. виїхав за кордон у розпорядження Проводу українських націоналістів (ПУН) [16. Арк. 17, 21; 1. С. 634–635; 5. С. 400].

У жовтні М. Колодзінський опинився в Італії, в навчальному таборі “Усташі” – Хорватської революційної організації, з якою ОУН тоді налагодила співпрацю. Через кілька місяців він там викладав курс теорії та практики партизанської війни. У той час Колодзінський познайомився і заприятелював з лідером усташів Анте Павелічем, бундував разом з ним плани спільних революційних дій [5. С. 401]. Однак, після вбивства югославського короля Александра (жовтень 1934 р.), організованого усташами спільно з македонськими націоналістами, італійська влада інтернувала слухачів та інструкторів навчального табору усташів, зокрема й кількох членів ОУН. Незабаром українців відокремили від хорватів і оселили під наглядом поліції в гірському селі Торторічі на Сицилії, де вони перебували до червня 1937 р. [1. С. 636–638].

У навчальних таборах усташів, а особливо під час вимушеної бездіяльності в умовах інтернування, Колодзінський написав низку воєнно-теоретичних та історичних праць, найважливішими з яких були проект створення бал-

канського оперативного корпусу, який допоміг би Україні здобути незалежність, підручник “Партизанська війна”, велика історична праця “Боротьба італійців за незалежність і соборність” [5. С. 401–402]. У Торторічі він розпочав працю над воєнною доктриною ОУН. Її першим результатом став реферат “Українська націоналістична військова доктрина” [18. Арк. 1–43]. Судячи зі змісту, його написано наприкінці 1935 або на початку 1936 р. Згодом цей реферат став основою для головної праці М. Колодзінського – “Воєнної доктрини українських націоналістів” [19. Арк. 1–196.].

Першу частину “Воєнної доктрини” (близько чверті загального обсягу) було видано циклостильним друком у Кракові під назвою “Українська воєнна доктрина” вже після смерті автора – в 1940 або 1941 р. [7], а 1957 р. перевидано в Торонті накладом Товариств колишніх вояків УПА в Канаді і США [8]. Долю інших частин донедавна вважали невідомою [1. С. 652; 3. С. 143], й лише кілька років тому їх було виявлено в Архіві ОУН. “Воєнна доктрина” охоплює значно ширше коло ідеологічних і світоглядних питань, ніж окреслено у її назві, й заслуговує на ретельне вивчення як важливе джерело не тільки з історії формування воєнної доктрини ОУН, а й з інтелектуальної історії організованого українського націоналізму загалом.

М. Колодзінський розумів під воєнною доктриною не просто систему поглядів на способи і форми ведення війни, а важливу частину світогляду нації: “Під воєнною доктриною розуміємо певний систем, а точніше певний світогляд, при помочі котрого організується ті моральні і фізичні сили нації, котрі є потрібні для фізичної оборони своєї раси, зглядно гатунку, і для задержання означеного місця в історії”. Саме в занедбанні національного виховання та політиці пристосуванства автор вбачав причину занепаду української нації: “Головною причиною нашого нинішнього упадку є те, що ми забули заповіт наших батьків і обосічний варяж-

ський меч замінили за гнилий хуторянський побут і за смердючі відпадки жидівського фільозофа. (Марксизм)” [18. Арк. 1]. Вихід із духовної кризи, на думку теоретика, лежить у плеканні воєнних чеснот нового покоління українців, що сприятиме відродженню бойового духу нації: “Лише духові мародери і нікчемні боягузи можуть верещати, що український нарід є нарід пацифістів. [...] Коли Україна буде самостійною і розвине воєнний інстинкт, рівночасно надаючи йому відповідні організаційні форми, то ми будемо найбільше боєвим народом на світі” [18. Арк. 8].

У згаданому рефераті Колодзінський обмежився оглядом історичного розвитку української воєнної доктрини від часів князя Святослава до Української революції, а також визначенням її моральних основ, маючи намір повернутися до інших аспектів пізніше.

Поштовхом до наступного етапу праці М. Колодзінського над воєнною доктриною стало його зацікавлення воєнною географією і проблемою майбутніх східних кордонів української держави. Про це довідуємося з листа до підполковника Тимоша Омельченка 5 вересня 1936 р., в якому теоретик ОУН виклав свою концепцію майбутньої української експансії на схід: “В першій фазі революції, чи радше повстання, ми по увільненню наших етнографічних земель мусимо спинитися над Волгою, а пізніше кинути все здібне до бою на лінію Могилів – Саратов і перенести війну в Казахстан, щоби дати поміч тутешнім нашим кольоністам і загрозити Московські індустрійні осередки в Магнітогорську і Кузнецьку.

[...] Ми, визволившись, не можемо зіставити Казахстан на ласку Божу або Москалям. Він є тісно зв’язаний з нашим визволенням. Так що східні границі нашої держави повинні опиратися на Алтайських горах і Тянь-шану” [17. Арк. 98 зв.].

Здатність казахів створити власну державу М. Колодзінський оцінював низько: “В Казахстані нема ані одно-

го, що міг би зорганізувати якусь державу. Якщо не будемо там ми, то буде Москва. Але землі дуже великі і казочно багаті” [17. Арк. 98 зв.]. Тому, вважає він, Казахстан повинен стати колонією України. Згодом Колодзінський розвинув ці ідеї у своїй “Воєнній доктрині”.

У передмові до “Української воєнної доктрини” видавці твердили, що автор працював над нею протягом 1935–1937 рр. [7], цю версію прийняли й пізніші дослідники [5. С. 402], однак вона потребує уточнення. Насправді, остаточний варіант тексту “Воєнної доктрини” М. Колодзінський створив навесні 1938 р. Це видно з його листування з Ярославом Стецьком (“Карбовичем”), якому голова ПУН Євген Коновалець доручив координувати ідеологічну підготовку Другого Конгресу ОУН. 10 березня 1938 р. Я. Стецько надіслав Колодзінському листа такого змісту:

“Дорогий Товаришу! Пропоную Вам опрацювати для нашого журналу¹ реферат під н[азвою] “УКРАЇНСЬКА ВІЙСЬКОВА ДОКТРИНА”. До Вашої вступної праці на цю тему пересилаю Вам замітки, які читав уже п. Мудрий² і з ними згідний. До Вас належало б крім історичної ретроспективи дати і перспективу, базуючи нашу доктрину на тих завданнях, що їх ми ставимо перед Україною. Реферат має бути готовий до 1.VI. ц. р. і пересланий мені [17. Арк. 131].

У середині квітня М. Колодзінський приступив до роботи [17. Арк. 132.]. У машинописі, який зберігається в архіві ОУН, згадано як недавні події аншлюс Австрії (березень 1938 р.) і акції австрійських нацистів після падіння канцлера Курта Шушніга, натомість згадку про загибель

¹ Стецько, ймовірно, мав на увазі серію ідеологічних альманахів, які ОУН почала видавати в 1938 р. замість теоретичного журналу.

² Псевдо Є. Коновальця.

Євгена Коновальця (23 травня) вже дописано від руки [19. Арк. 102, 125]. Отже, автор в основному закінчив свою працю у квітні-травні 1938 р., коли знову перебував у Італії.

Хоч у листі Я. Стецька йшлося про реферат-статтю для альманаху, насправді Колодзінський написав працю далеко не журнального обсягу, призначену, судячи зі змісту, для військово-політичного вишколу членів ОУН. Ймовірно, пізніше він планував скоротити і переробити її для публікації в альманаху і, можливо, для затвердження конгресом ОУН, але вже не встиг.

У першій частині “Военної доктрини” М. Колодзінський виклав візію історії України як відвічної боротьби хліборобів проти степових орд. Порівняння машинопису з краківською публікацією показує, що деякі фрагменти, насамперед критичні висловлювання про Гітлера і нацистів, зазнали цензури. Колодзінський писав:

“...Гітлер в “Майн кампф” зв’язує майже існування німецького народу з здобуттям Сходу Європи, а тим самим робить з цього світоглядovu справу націонал-соціалізму. Нас мусить обурити така експанзивність Гітлера. А що вложили ті пошукувачі “равмів”³ у Східну Європу? Скільки крові проляли вони за нього? Бандити вони міжнародні, які хочуть зробити з України публичний міжнародній дім, щоби могли провадити тут свої хижацькі пляни” [19. Арк. 26].

Автор “Военної доктрини” застерігав, що нацисти дивляться на Україну “як на європейську Абіссинію, яка має служити, щоби Гітлер пересаджував тут надмір німецького населення без найменшого признання і зрозуміння, що на східно-європейському просторі живе великий народ,

³ Raum (нім.) – простір. Автор натякає на нацистську концепцію здобуття “життєвого простору” (нім. Lebensraum) для німців на сході Європи.

який століттями бореться за своє право, право до життя...” [19. Арк. 26].

Ясна річ, в окупованому німцями Кракові неможливо було відкрито опублікувати такий текст, та це й не відповідало тодішній орієнтації ОУН на союз із Німеччиною. Тому всі випадки проти Гітлера і Німеччини було вилучено з публікації, або відредаговано так, нібито йшлося про Польщу. Втім, як видно з наступних частин “Воєнної доктрини”, Колодзінський обурювався планами Гітлера не тому, що принципово відкидав імперіалізм, а тому, що вважав: на сході Європи є місце тільки для однієї імперії – української.

Експансія й імперіалізм – наскрізна тема “Воєнної доктрини”. Колодзінський постійно підкреслював, що ОУН у своїх державотворчих планах не повинна обмежуватись етнічними українськими землями:

“Не будувати Україну тільки над Дністром чи Дніпром, але Україну в таких розмірах, які їй вимірів самий Творець, коли надавав землі нинішній географічний вигляд. Схід Європи мусить бути наш, бо такий заповіт зіставили нам наші прадіди” [7]. “Український нарід не живе на те, щоби спокійно заїдати благодати своїх етнографічних земель і зачаджуватися у власному смороді” [19. Арк. 80].

Про те, які розміри, на думку автора, Творець вимірів Україні, довідуємось із другої частини – “Воєнна географія і границі України”, написаної у співпраці з Т. Омельченком [1. С. 625]. У ній детально окреслено кордони майбутньої держави, які, крім усієї сучасної України, мали охоплювати Молдавію, значні частини Румунії, Польщі, Білорусі, Росії (аж до середньої Волги і Каспійського моря), Північний Кавказ, Баку і Апшеронський півострів з нафтовими родовищами [19. Арк. 49–72]. Та це була лише програма-мінімум:

“Так зачеркнута Україна, це ще не є імперіалізм. Це тільки мінімум, з якого не можемо ніяк зречися, бо нам

треба такої України, щоб мати вихідну підставу для дальшого поступу вперед. [...] Україна має велику і славну місію до зроблення. По здобуттю України ми маємо стати на східно-Європейським просторі узброєні на чотири сторони і розпочати другий розділ нашої праці, себто опанування центральної Азії, щоби влучити її в круг нашої культури і цивілізації [19. Арк. 78–79].

Однак, перш ніж приступати до виконання цієї “великої місії”, необхідно було шляхом переможного повстання визволити етнічні українські землі, розділені між чотирма державами. Його стратегію і тактику М. Колодзінський розробив у центральному розділі своєї праці – “Націоналістичне повстання” [19. Арк. 91–139; 9. С. 257–295]. Відповідно до цього плану, ОУН мала послідовно виконати такі завдання: 1) викликати повстання на всіх українських землях; 2) надати йому організованої форми й сформувати з повстанських мас українську націоналістичну армію; 3) поширити й закріпити свою владу на українських землях; 4) знищити ворожі сили й перенести війну на ворожі землі.

При читанні цього тексту відчувається, що над автором, як і над його соратниками, тяжіла примара катастрофи попередньої спроби здобути незалежність. М. Колодзінський за всяку ціну прагнув уникнути помилок, які призвели до її поразки. До таких він відносив, зокрема, невміння українських урядів забезпечити широку участь народних мас у боротьбі за державність, слабкість і нерішучість влади, взаємне побоювання партій і урядів, зwołання зі створенням регулярної армії. Звідси його жорсткі рекомендації: створити єдину централізовану націоналістичну владу, знищивши всі конкурентні уряди і претендентів на уряд та політиків-угодівців; якомога швидше перетворити партизанські загони в регулярну армію, ліквідувавши занархізованих отаманів; у будь-який спосіб зв’язати

маси з повстанням, загнавши їх у “сліпу вулицю” і поставивши їх перед вибором – перемога або смерть. “Великий і здоровий нарід мусить вибороти собі волю або згинуту по-геройськи в боротьбі” [9. С. 261], – вважав автор “Воєнної доктрини”.

Ще однією помилкою лідерів Української революції теоретик вважав надто ліберальну політику щодо “ворожих” націй – поляків, євреїв і росіян. “Воєнна доктрина” передбачала кардинально відмінні заходи щодо розв’язання національних проблем. У розділі “Націоналістичне повстання” читаємо:

[...] Наше повстання не має тільки за завдання зміну політичного устрою. Воно мусить вичистити Україну з чужого, ворожого елемента й з недоброго власного, рідного. Тільки під час повстання буде нагода вимести буквально до останньої ноги польський елемент із З[ахідних] У[країнських] З[емель] і в цей спосіб закінчити польські претенсії про польський характер цих земель. Польський елемент, що буде чинно ставити спротив мусить улягти в боротьбі, а решту треба зтероризувати й примусити до втечі за Вислу. Бо не можна до цього допустити, щоб по здобуттю З.У.З., польський елемент міг тут жити побіч Українців. З.У.З. в будучій Українській Державі має бути чистий під національним оглядом, бо ці землі мають особливе значіння для будучої Української держави, й тому не буде часу на боротьбу з польським елементом, якщо би такий ще вийшов нерозтросчений зовсім з повстання... Треба пам’ятати, що чим більше пропаде під час повстання ворожого елемента, тим легше буде відбуватися будова Української держави й тим сильнішою вона буде [9. С. 266].

Наведений фрагмент цікавий тим, що пояснює мотиви прихильників силового очищення західноукраїнських зе-

мель від поляків. Ці землі розглядали як “П’ємонт”, який має виконати особливу місію – стати базою для визволення всієї України, а згодом забезпечити її розбудову національно свідомими кадрами. Однак, щоб успішно виконати свою історичну місію, західноукраїнський “П’ємонт” передовсім має бути очищений від представників ворожих націй, які можуть вдарити в спину національній революції. Так міркували діячі радикального крила ОУН, чії думки висловив автор “Воєнної доктрини”.

“Воєнна доктрина” Колодзінського передбачала не тільки виметення “до ноги” польського елемента із західноукраїнських земель, а й часткове винищення інших “ворожих” меншин: “Повстання ОУН має знищити живі ворожі сили на укр[аїнських] землях... До тих сил належить рівнож побіч регулярної армії, ціле вороже населення і всі ті меншини, що ставляться вороже до укр[аїнської] самостійності” [9. С. 289]. Особливо це стосувалося євреїв:

...3 і пів мільона Жидів не виріжемо підчас повстання, як це проповідують деякі з націоналістів. Безперечно, що гнів українського народу до Жидів буде особливо страшний. Ми не маємо потреби цей гнів гамувати, противно [– маємо його] побільшувати, бо чим більше загине Жидів під час повстання, тим буде краще для української держави, бо Жиди будуть одинокою меншиною, яку не сміємо обхопити нашою денационалізаційною політикою. Всі інші меншини, які вийдуть живими з повстання, будемо денационалізувати [9. С. 290].

Коментуючи цей фрагмент, зауважмо, що ставлення ОУН до євреїв еволюціонувало від пропозицій співпраці з ними в побудові української держави на початку 1930-х рр. до різко антисемітських публікацій наприкінці цього ж десятиліття [10. Р. 315–352]. Поширенню войовничого ан-

тисемітизму сприяли уявлення про виняткову роль євреїв у злочинах комуністичного режиму в СРСР і у світовому комуністичному русі, жорстка конкуренція української кооперації з єврейськими підприємцями на західноукраїнських землях, вплив польського радикального націоналізму, який мав виразно антисемітське спрямування і, нарешті, надії на допомогу нацистської Німеччини в боротьбі за самостійну Україну. Новий міф “жидокомуни” накладався на давні стереотипи єврея – лихваря, орендаря і ворога християнської віри. Деякі члени ОУН поділяли поширений в антисемітській літературі погляд про шкідливість змішування з “бездомно-бездержавною” єврейською расою, що, мовляв, може призвести до “ожидовлення” українців і втрати ними державницького інстинкту[11. С. 24–47]. Тому-то й Колодзінський виключав євреїв із планів майбутньої денационалізації (українізації) меншин.

Історик не може обмежитися констатацією факту, що деякі провідні члени ОУН вважали винищення “ворожого” населення необхідним для добра майбутньої Української держави. Важливо зрозуміти, чому вони прийшли до подібних переконань. По-перше, не слід забувати, що М. Колодзінський дописував свою “Воєнну доктрину” наприкінці “мирного” десятиліття, яке за масштабами масових убивств і насильних депортацій цивільного населення значно перевищило досвід кількох попередніх поколінь. “Доба жорстока, як вовчиця” (Олег Ольжич) була особливо жорстокою до українців, мільйони яких стали жертвами комуністичного терору і Голодомору. Щоправда, становище українців під польською владою було далеко не таким трагічним, але й тут фактична дискримінація і репресії за принципом колективної відповідальності породжували почуття національної кривди. Особливо болісний слід у польсько-українських відносинах залишила “паціфікація” 1930 р. Жадоба помсти захоплювала не лише простих се-

лян, а й радикально налаштованих політиків, що мріяли про відплату ворогам, якими в їхніх очах були не лише конкретні ініціатори й виконавці репресій, а й “ворожі нації” в цілому.

По-друге, соціал-дарвіністська концепція неунікненної боротьби між націями була важливою складовою інтегрального націоналізму, який лежав в основі ідеології ОУН. Згідно з його теоріями, нація є не сукупністю індивідів, а колективною особистістю, що охоплює всі минулі, теперішні і майбутні покоління, і діє, як живий організм. Між націями точиться боротьба за існування, в якій виживають лише ті, в кого більше розвинена воля до життя, влади та експансії. За Дмитром Донцовим, якого багато членів ОУН вважали своїм духовним батьком, нації, “як це є і в органічному світі, здані на вічну конкуренцію між собою, ...ані навіть дві з них не можуть зміститися на однім і тім самім клаптику землі під сонцем, як не можуть зміститися на однім квадраті шахівниці дві різнокольорові фігури: слабша (в даний момент) мусить уступитися, аби її місце зайняла сильніша” [12. С. 282]. Звідси лише крок до визнання необхідності етнічних чисток, і послідовники Донцова його зробили.

Додам, що в 1930-х рр. принцип колективної національної відповідальності застосовували на практиці не лише нацисти та інші інтегральні націоналісти, а й авторитарні режими багатонаціональних держав, адміністрації колоніальних імперій, не кажучи вже про сталінських “інтернаціоналістів”, які саме тоді розпочали масові депортації за національною ознакою. На цьому тлі екстремізм Колодзінського не виглядає винятковим.

Інші фрагменти розділу відображають дискусії, які точилися в українському підпіллі та еміграції довкола стратегії визвольної боротьби. У 1938 р. імовірно вважали такий сценарій розвитку, коли блок фашистських держав разом з Польщею почне війну проти СРСР, у результаті

чого в Наддніпрянській Україні вибухне повстання проти більшовиків. Деякі політики радили за таких умов утриматися від повстання в Західній Україні, щоб не ослаблювати антибільшовицький фронт. М. Колодзінський категорично виступав проти такого погляду й з притаманним йому максималізмом наполягав на необхідності одночасно піднімати повстання проти СРСР і Польщі, незалежно від міжнародної кон'юнктури, бо лише так, на його думку, можна досягнути соборності України: “Ми мусимо вічно повторяти, не тільки укр[аїнській] масі, але й чужинцям, що ми боремося за Україну Соборну й що на жадну іншу концепцію ми не згодимося, хоч би ми мали й цей раз програти. Така геройська програма не є програмою, бо з її традиції виростуть нові борці, так як нинішні націоналісти виростили з традиції визвольної війни”[9. С. 287].

“Воєнна доктрина” часом справляє враження нестримної мегаломанії: ще не звільнивши жодного клаптика українських земель, автор пише про майбутній парад переможних українських військ вулицями Москви і Варшави:

Я думаю, що Москалі сильно заломляться, якщо би ми мали силу розбити їх армію і здобути Москву, щоби спалити Кремль і наповнити смердячі вулиці Москви гомонном кольон нашої піхоти і гармат. І таке розбиття і пониження Москалів і Поляків мусить бути ціллю нашої воєнної доктрини.

Українська революційна армія мусить відчутти посмак тріумфу. Армія, яка дефілює в здобутій, ворожій столиці є сильна армія. Така дефіляда означає символічно, що ворог лежить роздавлений, а побідний нарід має невичерпане джерело віри у власні сили і невгнуту боеву гордість. Особливо в наших відносинах є питанням життя або смерти закінчити наше визволення стратоваанням ворожих столиць. [...] Визволення України не полягає тільки у висво-

бодженню українських земель з-під ворогів, але більше у висвободженню нашого рабського духа з почуття нищості. А таке почуття вищості нашої нації є тільки тоді можливе, коли наше визволення закінчиться славною епопеєю, себто походом на ворожі землі. Проголошення соборної української держави має наступити на звалищах Москви і Варшави [9. С. 292].

Таке ж враження повного відриву від реальності справляють мрії автора про панування над сходом Європи, про українську імперію від Карпат до Центральної Азії. Особливо цікава ідея української експансії в Центральну Азію:

Коли ми виграємо війну в Європі, то негайно треба вислати експедицію в Казахстан, щоби злучитися з далекосхідною [українською] армією і надати провід всім народам центральної Азії, які будуть битися з Москвою...

Тому що Узбеки, Таджіки і Туркмени не в силі самі визволитися, а тільки при нашій допомозі, тому вони мусять остати під нашим політичним впливом. З Казахстану треба одначе зробити укр[аїнську] домінію. Наша політика має видумати таку державну форму для Казахстану, щоби вона була приємлива для Казахів, які тут становлять більшість, одначе з огляду на своє кочівниче життя не можуть мати впливу на політичну долю своєї країни. Вони хочуть даліше випасати худобу і встидаються плуга, тому за якийсь час мусять згинуть або зредуватися до тої ролі, яку мають Індіяни в Америці. Одначе все ж таки треба знайти таку політичну форму для Казахстану, яка подібалася більше Казахам, як нинішня, хоч ця форма не змінить голого факту, що укр[аїнське] населення має мати верховну владу і що Казахстан має бути тісно злучений з Україною. Казахстан є наша азійська Україна – імперія

України, за якою тужать молоді укр[аїнські] націоналісти [19. Арк. 164, 167].

Припускаю, що М. Колодзінський, накреслюючи такі масштабні, майже фантастичні, завдання, думав не лише про воєнно-політичну стратегію, а й про виховання молодих націоналістів. Цілком у дусі донцовського “ілюзійнізму” він уважав, що лише образ майбутньої імперської величі, хай навіть ілюзорний, може звільнити українців від рабського почуття нижчості щодо ворогів і спонукати до революційного чину.

В останніх розділах “Воєнної доктрини” теоретик ОУН обговорив роль української еміграції в націоналістичній революції, розглянув перспективи українського “прометеїзму” і месіанізму та питання можливих союзників ОУН у війні за незалежність і за українську імперію.

Ідеї, що їх виклав Колодзінський у своїй “Воєнній доктрині”, безперечно, були не лише його ідеями, а відображали погляди найбільш радикальної течії націоналістичного руху. Їх відгомін можна простежити, зокрема, в документах ОУН-Б часів Другої світової війни [13. С. 15–56]. Якою мірою подібні ідеї вплинули на практичну діяльність ОУН під час Другої світової війни? Це питання поки що залишається відкритим.

“Все мусить бути у нас велике, а особливо наша смерть. Побіда наша є в руках Бога, але геройство наше є в наших руках” [19. Арк. 23], – писав М. Колодзінський у “Воєнній доктрині”. Вже за кілька місяців йому довелося скласти іспит на вірність своєму життєвому кредо.

Після повернення з Італії, попрацювавши кілька місяців у Військовому штабі ОУН у Берліні, Михайло Колодзінський за рішенням штабу восени 1938 р. прибув на Закарпаття, де щойно було проголошено автономну Карпатську Україну в складі Чехословаччини. Там він узяв

участь у формуванні парамілітарної Організації народної оборони “Карпатська Січ” і під псевдом “Гузар” входив до її неофіційного військового штабу, в якому провідну роль відігравали емісари ОУН. На початку листопада він розробив план створення на основі “Карпатської Січі” регулярної армії і через Олега Ольжича передав його на розгляд ПУН, однак той зволікав із затвердженням плану [14. С. 404–405]. Ймовірно, причиною зволікання було те, що ПУН не отримав санкції на активні дії в Карпатській Україні від німецького керівництва, яке не збиралося озброювати Карпатську Україну, але поки що притримувало її як розмінну карту у великій дипломатичній грі.

М. Колодзінський, як один із фактичних керівників “Карпатської Січі” відіграв ключову роль у загадкових подіях 13–14 березня 1939 р., які призвели до кровопролитних зіткнень між січовиками і чехословацькою армією якраз напередодні угорського вторгнення. У мемуарах та історіографії існують дві основні версії цих подій. Згідно першої, січовики діяли за розпорядженням прем’єр-міністра Карпатської України

Августина Волошина, який наказав вилучити зброю в чехословацької жандармерії для озброєння підрозділів “Карпатської Січі”, що мали вирушити на оборону кордону з Угорщиною. Проте з цим не погодився командувач

чехословацьких військ у Закарпатті генерал Лев Прхала, який після відмови січовиків повернути зброю, наказав атакувати будівлі, в яких розміщувалася “Карпатська Січ” [1. С. 405–406].

Друга версія покладає відповідальність за конфлікт на радикально налаштоване керівництво “Карпатської Січі”, насамперед оунівців-галичан, які нібито готували державний переворот з метою усунення Волошина і захоплення влади в Карпатській Україні. Для цього січовики самовільно намагалися захопити зброю, чим спровокували конфлікт з чехословацькою армією [15. С. 232–235].

Так чи інакше, у центрі подій опинився М. Колодзінський, який у ніч з 13 на 14 березня роззброїв чехословацьку жандармерію (вдалося отримати 41 гвинтівку і 90 револьверів), а вранці очолив оборону будівлі Головної команди Січі від чехів. Після двогодинного бою чехам вдалося захопити перший поверх будинку й узяти в полон частину січовиків. Полонених чехи примусили наступати в перших лавах, сподіваючись, що українці не стрілятимуть по своїх. Проте Колодзінський зі словами “Хай нам простить Бог і Україна” віддав наказ стріляти. Після цього чехи вислали парламентарів, вимагаючи скласти зброю, але Колодзінський відповів, що січовики ворогам зброї не віддають, і ніхто не зможе заборонити їм загинути як героям. Все ж урешті-решт він погодився скласти зброю в домі Волошина, сподіваючись, що згодом прем’єр-міністр зуміє повернути її січовикам [1. С. 406].

Мотиви вчинків Колодзінського стають яснішими у світлі його “Военної доктрини”. У ній він писав про необхідність організувати “святу дружину революції”, яка б на самому початку повстання здійснила героїчний чин, на якому можна було б сконцентрувати увагу всього українського народу, а навіть цілого світу. Кожен повстанський відділ має прагнути заслужити звання “святої дружини”. “Побіда

або смерть такого відділу є однаково важна для повстання. Побіда дала би повстанню величезні моральні й матеріальні користи, а смерть створила би легенду” [9. С. 283].

Однак, далеко не всі підлегли М. Колодзінського вбачали високий сенс у загибелі в безглуздому, як вони вважали, бою з чехами, і це змусило командира січовиків піти на компроміс. Проте і в наступні дні, під час нерівних боїв з угорською армією, Колодзінського, як видається, не полишала думка, що Карпатська Січ і має стати тією “святою дружиною”, перемога або героїчна загибель якої надихне на подвиги сотні тисяч нових бійців.

Події 13–14 березня отримали неоднозначну оцінку в мемуарах та історіографії. Наприклад, Микола Посівнич підкреслює стійкість січовиків під проводом Колодзінського, які, майже не маючи зброї, успішно протистояли двом сотням чеських вояків з трьома танками і легкими гарматами [5. С. 406].

Натомість Микола Вегеш, на підставі спогадів карпатоукраїнських діячів Вікентія Шандора, Івана Сарвадія, Степана Росохи та інших, дає діям Карпатської Січі сувору оцінку: “Напад січовиків на чеське військо був тактичною помилкою. Він збігся з вторгненням угорської армії в Карпатську Україну. Кровопротитні сутички 13–14 березня 1939 р. значно ослабили Карпатську Січ і зробили неможливими її спільні дії з чеським військом проти агресора” [15. С. 235].

У ніч з 14 на 15 березня угорські війська розпочали наступ на Закарпаття. Наступного дня Сойм проголосив незалежність Карпатської України і обрав Волошина її президентом. Того ж вечора Колодзінський (полковник “Тузар”) став на чолі її нечисленних збройних сил. Німецький консул у Хусті Гофман порадив командирам “Карпатської Січі” капітулювати, мовляв, в умовах, коли на окупацію Закарпаття погодилися Німеччина та Італія, будь-який

спротив марний. За версією Петра Мірчука, Колодзінський відповів: “У словнику українського націоналіста немає слова “капітулювати”. Сильніший ворог може нас у бою перемогти, але поставити нас перед собою на коліна – ніколи” [14. С. 557]. Можливо, це одна з численних легенд, які з’явилися згодом, але така відповідь цілком відповідала висловлюванням і вчинкам Колодзінського.

Тим часом угорські війська вже наступали на Хуст. Командувач “Карпатської Січі” розумів безнадійність опору, але вважав що українська честь не дозволяє відступити без боротьби, тому послав своїх слабо озброєних і поспіхом навчених січовиків у нерівний бій. Сам він залишався в Хусті, намагаючись координувати дії українських підрозділів. Після поразки українців у бою на Красному полі 16 березня він з частиною січовиків спробував відступити в гори. За спогадами очевидців, полковник був у цивільному одязі, мав хворобливий вигляд, не міг іти пішки і ледве тримався на коні. В ніч з 17 на 18 березня загін розділився. Близько 400 січовиків перейшли румунський кордон і були інтерновані. Колодзінський з невеликою групою вирішив залишитися, сподіваючись, що його німецький паспорт з правом на проживання (*fremdenpass*) дозволить йому уникнути угорського полону, і, можливо, врятувати інших січовиків. Та це не допомогло. Групу Колодзінського заарештував угорський військовий патруль, і 18 або 19 березня його разом з 15-ма іншими січовиками розстріляли в солотвинських соляних копальнях [1. С.644–650].

Михайло Колодзінський цікавий для істориків як видатний військовий теоретик і практик ОУН та яскравий тип революціонера-націоналіста, чиє життя, ідеї, моральні застави були підпорядковані єдиній меті – добру нації, як його уявляли члени ОУН. Заради цієї мети – створення незалежної, могутньої, войовничої імперської держави, – він готовий був пожертвувати і власним життям, і життям мільйонів українців, не кажучи вже про представників “ворожих націй”. Погляди Колодзінського, його своєрідна “донцовська” етика якнайбільше відповідають типові націоналізму, що його прийнято називати інтегральним або ультранаціоналізмом.

Наскільки впливовими в середовищі ОУН були ідеї, які проголошував Колодзінський? Немає підстав уважати, що його “Воєнна доктрина українських націоналістів” набула статусу офіційної доктрини ОУН. Немає даних про те, що Провід ОУН будь-коли офіційно її затверджував. Ми можемо обґрунтовано припускати лише те, що серед активу ОУН існувала група, яка дотримувалась радикальних поглядів і на майбутнє повстання, і на вирішення “польського” та “єврейського питань”, і на перспективи майбутньої “української імперії”. Дальші дослідження мали б з’ясувати низку питань: наскільки численною і впливовою була група однодумців Колодзінського; наскільки відомою була його праця серед членів організації; нарешті, чи існував зв’язок між теоретичними викладками діячів ОУН 1938–1939 рр. і практичними діями ОУН-Б і УПА під час Другої світової війни?

Олександр Зайцев

Джерела та література

1. *Яшан В.* Полковник Михайло Колодзінський // Городенщина: Історично-мемуарний збірник / Зредагував М. Г. Марунчак. – Нью Йорк; Торонто; Вінніпег, 1978 (Український архів. – Т. XXXIII).
2. *Федина В.* Михайло Колодзінський-Гузар і Карпатська Україна // Carpatica – Карпатика. – Вип. 7. – Ужгород, 2000.
3. *Лісіна С. О.* Військовий теоретик ОУН – М. Колодзінський // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: Держава та армія. – № 584. – Львів, 2007.
4. *Каліберда Ю. Ю.* Військово-політична діяльність полковника Михайла Колодзінського // Воєнна історія. – 2009. – № 5 (47), http://warhistory.ukrlife.org/5_09_10.html.
5. *Посівнич М.* Полковник Михайло Колодзінський: воєнний теоретик і практик ОУН // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 22: Українська повстанська армія в контексті національно-визвольної боротьби народів Центрально-Східної Європи. – Львів, 2012.
6. *Буджак М.* Польське повстання 1863 р. – Львів, 1929. – С. 13–14.
7. *Колодзінський М.* Українська воєнна доктрина. – Ч. 1. – [Б. м., б. д.].
8. *Колодзінський М.* Українська воєнна доктрина. – Ч. 1. – Торонто, 1957.
9. *Колодзінський М.* Націоналістичне повстання: Розділ із праці “Воєнна доктрина українських націоналістів” / [Публікація та коментарі О. Зайцева] // Україна модерна. – Ч. 20. – Київ, 2013. – С. 257–295.
10. *Сарунник М.* Foes of our rebirth: Ukrainian nationalist discussions about Jews, 1929–1947 // Nationalities Papers. – Vol. 39. 2011. – No 3. – P. 315–352.
11. Див., наприклад: *Мартинець В.* Жидівська проблема в Україні // Ідея в наступі. Альманах. – Лондон, 1938. – С. 24–47.
12. *Донцов Д.* Твори. – Т. 1. – Львів, 2001. – С. 282.

13. Див., наприклад: Українське державотворення. Акт 30 червня 1941: Збірник док-тів і мат-лів / Упор. О. Дзюбан; під заг. Ред. Я. Дашкевича і В. Кука. – Львів; Київ, 2001. – Док-ти № 3–8. – С. 15–56.
14. *Мірчук П.* Нарис історії Організації Українських Націоналістів. – Т. 1: 1920–1939. – Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк, 1968. – С. 551–555; *Посівнич М.* Полковник Михайло Колодзінський... – С. 404–405.
15. *Вегеш М.* Карпатська Україна. Документи і факти. – Ужгород, 2004. – С. 232–235.
16. Архів ОУН у Києві, Ф. 1, Оп. 1, Спр. 24, Арк. 55 зв.
17. Архів ОУН у Києві, Ф. 1, Оп. 1, Спр. 93, Арк. 98 зв.
18. Архів ОУН у Києві, Ф. 1, Оп. 2, Спр. 465, Арк. 1–43.
19. Архів ОУН у Києві, Ф. 1, Оп. 2, Спр. 466, Арк. 1–196.